

בסיעתא דשמיא

הלכות תכלת

השלמה להלכות ציצית

ובסופו מאמר תיאור החלזון

ישראל דוד כהן
פעיה"ק טבריה תובב"א
שנת תשס"ח לפ"ק

תוכן הענינים

.....	הקדמה
.....	פרק א - מצות התכלת
.....	פרק ב - סדר הקשירה
.....	פרק ג - סדר הצביעה
.....	פרק ד -
.....	נספח תיאור החלזון מדברי חז"ל

הקדמה

ישתבח הבורא ויתהלל היוצר שנתן לנו תרי"ג מצוות ובהם מצות ציצית וכלול בה תכלת ולבן כנגד רחמים ודין כידוע. והנה מצות לבן שבה היא בבחינת "חותם של טיט" [מנחות מ"ג ב'] שמצוי הוא [רש"י שם], ומועיל לזה חוטין מכל מיין שיהיה כדי לקיים המצוה [הרמ"א סי"ב א' ולב"י מדרבנן]. אבל התכלת צריך שתהיה צביעתה צביעה ידועה העומדת ביפיה [רמב"ם הל' ציצית ב' א'], ולפיכך נקראת "חותם של זהב" [מנחות שם] שקשה להשיגה. וכמו כן יתכנו הרבה נסיבות לביטול המצוה וכמו גזרות המלכות [סנה' י"ב א'] ושאר ענינים.

וכיון שנתבטלה אפשרות קיום המצוה, לא נזכרו פרטיה בספרי הפוסקים [חוץ מן הפוסקים הקדמונים כהרי"ף והגאונים שכנר' צפו לחזרתה], כפי שנזכרו כל פרטי מצות ציצית בחלק הלבן כהלכתם ותיקונם בספרי הפוסקים.

והנה בדורינו מצאנו בד' הפוסקים קמאי ובתראי [ראבי"ה ברכות ס"ה וח"י בס' מקו"ח סי"ח ב' ובשא"פ], שכתבו את שם החלזון של ציצית שאמרה תורה. ונשתיירו ג"כ שיירי בלאות מדורות הראשונים [ועי' ב"ב ע"ד א' למידע אי כב"ש כו', ומרדכי הל' תפילין מהלק"ט בהג"ה, שנפלה בימה מעל קבר יחזקאל ומצאו שם כו'] והזכירו בזה דהדעת נותנת שזהו החלזון שאמרה תורה. ובענין זה יש מצדדים לכאן ולכאן, ומובן שלא באתי להכריע בזה ובמקום גדולים אל תעמוד.

אמנם אחר שבזמנינו נתפשטה החזרת המצוה במקצת, וכבר כמה הטילו תכלת בציציותיהם, ראיתי לכאן שיש צורך בהשלמת ההלכות מסודרות בשוה לכל נפש, וכמו שאר הלכות ציצית שנתבארו בד' הפוסקים, וככל הלכות הנוהגות בזה"ז. והגם שאיני ראוי להוראה ורבים חללים וגו' [ועי' סוטה מ' א'], ראיתי ללקט דברי הפוסקים והמפרשים בכל פרטי קיום המצוה, באופן מסודר עד כמה שידי מגעת בלשון צח השוה לכל נפש, כדי שיהא מסודר עבור הנוהגים במצוה. למותר לציין שאין לראות בזה שום הכרעה בין הפוסקים, ובכל דבר יש לעיין במקורי הדין כפי שהובאו בפנים.

בסוף המאמר הבאתי ליקוט קצר בענין עשרות הסימנים שנזכרו בדברי חז"ל על החלזון, וכאור"א יראה בזה האם נמצאים בהנ"ל והו"ל סימן מובהק כ"נקב בצד אות פלונית" [נדמהני להתיר א"א. שו"ע אה"ע סי' קל"ב דין א' או של"א הכי].

ואודה לכל אשר היו לי בזה לעזור ולספרים שבהם נסתייעתי, ויה"ר שלא אנשל בדבר
הלכה וכו'.

ישראל דוד כהן, ק"ס

הלכות תכלת

פרק א מצות התכלת

- א.** כתוב בתורה (במדבר טו, לח), "ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת". ופירשו חז"ל (מנחות לח, א), ש'הכנף' – פירושו ממין הכנף, ר"ל לבן. וכוונת הכתוב הוא, שיתנו על החוטים הלבנים 'פתיל תכלת'. נמצאו שני מינים בציצית, תכלת ולבן.
- ב.** הטיל בציצית תכלת ולבן ונקרע אחד מהם מעט, כשר".
אם אין לו תכלת מטיל לבן, ואפילו בתחילה. אין לו לבן לא יטיל תכלת, ויש אומרים שיטיל תכלת ויוצא גם במין אחד, אלא שעיקר מצוות ציצית בשניהם, והמקיים רק אחד מהם לא קיים מצווה שלמה, אלא אחת מן השתיים. ויש אומרים שאם לא היה מתחילתן שני מינים, פסול. אלא שבזמן שאין התכלת מצוי יעשה מדרבנן בלבן.²

- א.** גמ' (מנחות לח ע"ב). רמב"ם (פ"א ה"ד). ודיני הגרדומין מבוארים בשו"ע (סי' י"ב).
ב. נחלקו רבי ורבנן בגמרא (מנחות לח ע"א) האם תכלת ולבן מעכבין זה את זה, רוב הראשונים (להלן) פסקו כרבנן דאין מעכבין. אמנם דעת הרמב"ם (פ"א ה"ד) דרק לבן בלא תכלת כשר, אבל תכלת בלא לבן פסול, ודעתו שמציאות התכלת בציצית הוא רק לכריכות הענף אבל לא לענף עצמו, וכבר האריכו הרבה לבאר שיטתו, ועיין ערוך השולחן (סי' ט' ס"ג) ובחי' הגרי"פ על סה"מ לרס"ג (דף פח ע"א). י"א קמא הוא רש"י (מנחות לח ע"א, והמשך דבריו הועתקו מהמובא בשמו ברמב"ן שבת יב ע"א לדה"ר). מה שכתוב דילבש מדרבנן, זהו מהפמ"ג (ריש הל' ציצית). והעיר עליו הגר"ק בפירוש ארגמן עמ"ס ציצית, מדברי הרמב"ן שהעיד דכל ימיו של הרז"ה היה פוטר א"ע ממצות ציצית מטעם הנ"ל, וצ"ע. [ואלו הראשונים שפסקו דאין מעכבות: רש"י והרמב"ם הנ"ל. רי"ף (הל' ציצית). רא"ש (סי' ו). תוס' (מנחות לח ע"א ד"ה התכלת). רבנו ישעיה הראשון (הל' ציצית). ריב"ש (סי' קלז). סמ"ג (עשין כו). רמב"ן (מלחמות שבת יב ע"א לדה"ר). רבנו ירוחם (אדם זי"ט ח"ג). מאירי (שבת כה ע"ב) מרדכי (ריש הל' ציצית). רוקח (הל' ציצית סי' שסא). הראשונים שפסקו דמעכבות: הרז"ה (שבת יא ע"ב). בה"ג (הביאו הרז"ה עיי"ש). רס"ג (מ"ע ז עפ"י חי' הגרי"פ). בעל העיטור (הלכות ציצית). רבנו בחיי (במדבר טו, לח). הראב"ד (תמים דעים סי' רכד). ס' ציצית ותכלת].

- ג. נחלקו הפוסקים האם מה דק"ל שאין התכלת מעכבת הוא דוקא בזמן שאין תכלת, וה"ה כל אונס, או שגם בזמן שיש תכלת ציצית של לבן בלבד כשרה לציצית.²
- ד. אסור לצאת בטלית שאינה מצויצת כהלכתה בשבת, משום משוי. ואם מצויצת כהלכתה מותר, ואפילו בזמן שלא היה התכלת מצויה,³ ומהר"ם מרוטנבורג היה מחמיר על עצמו מליך בט"ק בשבת.
- ה. אף במקום שאין מטילין תכלת יש להטיל, ואין חוששין משום לא תתגודדו.⁴
- ו. 'התכלת אינה כשרה אלא מן החלזון, הביא שלא מן החלזון פסולה' (תוספתא מנחות פ"ט ה"ו). כתבו הפוסקים שהתכלת שאמרה תורה היא מהמין הנקרא

- ג. ראה לשון התוס' (ב"ב סא ע"ב ד"ה שתולה) על הלובש ציצית בקלא אילן נקרא "דקעבר על מצות ציצית", וכ"נ דעת הרס"ג (מע ז ע"ש בהגרי"פ) ובערוגת הבושם הקדמון (ח"ג עמ' ר"י) כתב דמי שיש לו תכלת ואין מטיל חשיב כמבטל מ"ע ומכין אותו מכת מרדות. אמנם ברשב"א (ר"פ התכלת) כתב דתכלת בציצית הוא למצוה בעלמא וציצית בלבן בלבד הוא אפי' לכתחילה ולמה"מ, וע"ע בזה מה שהאריכו בקדושת יו"ט (סי' לה) ובישר וטוב (ר"פ התכלת) להוכיח כן מהראשונים, וכע"ז כתב הפנ"י (ב"מ סא ע"ב) ובשו"ת ישועות יעקב (או"ח סי' יא). וראה בשאגת אריה (סי' לב) במו"מ שם דדעתו ודאי כה"י"א קמא לאסור, ועיין מה שדחה הקה"י (מנחות סי' כג סק"ב) ודו"ק שם בדבריו, שמשמע דעתו דעצם הד' כנפות מחייב תכלת ולבן, ורק דעדיף עכ"פ לבן משלא יקיים שניהם. אבל להרשב"א וכו' הנ"ל חיוב תכלת אינו כלל מצד הבגד, ורק מצד פשיעה בקיום מצוה (עיין מנחות מג ע"ב), ונפק"מ ביניהם אם מותר ללבוש ציצית א' לבן וא' משני מינים. ומיהו היכא שכבר לובש כנ"ל נראה לפי טעמו הנ"ל שלא יקנה לאחר כפי שנהגו רבים. אמנם לפי דברי השאג"א ושאר פשוט שצריך להקנות.
- ד. שו"ע (סי' יג ס"ב). ועיין פמ"ג (ריש הל' ציצית). ומהרש"ם בדעת תורה (על השו"ע שם). הנוסח בתחלה הוא ממדרש אגדה (פ' שלח, יד).
- ה. עיין בארוכה בעין התכלת (לרב מראדזין). וכתב שם שדעת הרשב"א והרבה פוסקים, דצד המחמירין אין בהם משום לא תתגודדו, והביא שם עוד הרבה צדדים. עי"ש. ויש להוסיף על דבריו, דאין איסור לא תתגודדו במקום שיש שני בתי דינים בעיר אחת (יבמות יד ע"א, וכ"מ שפסק הב"י).
- ו. וכ"כ במקומות רבים בחז"ל ובראשונים. יש שכתבו (הקדמת תפא"י למועד לד' הרמב"ם), שכל כחול העומד כשר. וצע"ג מהרבה מקומות. יש שדנו האם בעינן חלזון מסוים דווקא או כל חלזון. ומהראשונים שנביא להלן משמע שדוקא המין פורפור"א כשר.

- בלע"ז 'פורפור' א'. [בעברית: ארגמון]. תכלת דראדזין העשויה מחומצת ברזל¹, פסולה לציצית. ועובר עליו משעת התלייה בבגד².
- ז. כל הבגדים חיבין בתכלת, ולא דוקא צמר ופשתים³.
- ח. מן התורה מותר להטיל ציצית בבגד פשתן, ואפילו שאין התכלת באה אלא מן הצמר, ומותרת משום כלאיים. אבל גזרו שלא יטיל, שמא ילבשנה בלילה ונמצא מבטל ל"ת שלא במקום מצווה. ונחלקו הראשונים אם לבן מפשתן יטיל, או שבטל שמה מציצית⁴.
- ט. מצוות עשה להסתכל בציצית, לפי שהתכלת דומה לכסא הכבוד וכשנזכר בה נמנע מלעבור ה"ו על רצון היושב עליה⁵.
- י. יש אומרים שהמתעטף בטלית שיש בו רק לבן, יברך, "להתעטף בציצית" (בשו"א). ובתכלת יברך "בציצית" (בפת"ח). ויש אומרים שלעולם מברך "בציצית" (בפת"ח)⁶.

- ז. ראבי"ה (ברכות סי' כה). שלטי הגיבורים לר"א הרופא (פע"ט). מוסף הערוך (ערך פורפירא). החוות יאיר (במקור חיים סי' יח סק"ב). תועפות ראם על היראים (סי' תא ס"ק יז). [וכ"כ כמה בתראי, תורה תמימה (במדבר ה טו ס"ק קיח). הגהות מהר"ש באבער על התנחומא. פי' העץ יוסף על המדרש רבה (דברים פ"ט, ז) ועוד]. היעב"ץ (מטפחת סופרים פ"ד) לא כתב את שמו במפורש, אך כתב שהתכלת המוזכרת בספרי העמים (שהיא פורפורא) היא אותה התכלת של ישראל. רש"י (שבת כו ע"א עי"ש היטב) והרמב"ן (שמות כח, ב) כתבו שהתכלת ששימשה את מלכי או"ה היא אותה של ישראל. וכידוע [מספרי או"ה] שהמלכים לבשו פורפורא. וכן ראיות רבות ואכמ"ל. [והם בספרי התכלת, לולאות תכלת, כליל תכלת, וכן בקבצים שונים].
- ח. הדם שבתרכיב אינו העיקר והעיקר הוא חומצת הברזל. כמו"כ הדם אם היה לבד, היה נשרף לגמרי בחום שבו מבשלים את התרכיב (900 מעלות). כמו"כ הגוון הכחול שבתכלת הוא מחומצת הברזל, שנהיה כחול גם ללא הוספת הדם. הדם בעצמו, הוא שחור, ואין בו אף מרכיבים כימיים כחולים. תפקידו בתרכיב הוא לגרום לצבע להקלט היטב בבגד יותר מאשר היה בלא דם, ולזה יועיל דם מכל בעל חי ולא דוקא מדיונון (לולאות תכלת ועוד).
- ט. אינו פורפורא הנ"ל שהזכירו הפוסקים. כמו"כ דברים רבים שהזכירו חז"ל על חלזון התכלת. אינם בדיונון [ביניהם, אינו בעל קונכייה. אין צבעו מתקיים. אין שינוי בדם בין אם פוצעים אותו בחייו לבין אם פוצעים אותו לאחר מיתתו. ועוד]. ובגמ' (ב"מ סא ע"ב), למה לי דכתב רחמנא יציאת מצרים גבי ציצית אמר הקב"ה אני הוא שהבחנתי במצרים בין טיפה של בכור לטיפה שאינה של בכור, אני הוא שעתידי לפרע ממי שתולה קלא אילן בבגדו ואומר תכלת הוא. וכתבו תוס' (ד"ה שתולה) שאע"ג שעובר על מצוות ציצית, כתב רחמנא לעבור עליו משעת תלייה.
- י. הגר"ח"ק בתשובה, ופשוט.
- יא. גמ' (מנחות מ ע"א וע"ב). רמב"ם (פ"ג ה"ז). לדעת הרא"ש (ציצית סי' א) הגזירה היא שמא יעשה ציצית מיוחדת ללילה, שהרי המיוחדת ליום מותרת אף בלילה לדעתו. ונחלקו הראשונים האם יטיל לבן (רש"י ותוס' מנחות שם. רי"ף ורא"ש שם. רז"ה ומלחמות שבת יא ע"ב ודף יב ע"א לדה"ר). יש שכתבו דבזמן שלא היה תכלת, כיון דליכא גזירה מותר ודאי (ע"ע שו"ת הרא"ש כלל ב ס"ח).
- יב. עיין בגמ' (מנחות מג ע"ב ודף מד ע"א). הרשב"ץ (בזוהר הרקיע), והסמ"ק (סי' כח), מנוהו לעשה. וכתב העיטור (שער הציצית שער ב ח"ב). דשייך כשיש דווקא שני מינים. ובמדרש (ע"פ משנת ר"א פי"ד, שוח"ט סופ"צ, ילקו"ש תהילים תתמא), אם לובשין ציצית ותכלת, לא יהו סבורין שמא תכלת הם לובשין, אלא שיהיו מסתכלין באותה ציצית כאילו שכינה שרויה עליהם וכו'. לפיכך ציוונו הקב"ה על התכלת, שכל זמן שאנו רואין אותה, כאילו אנו רואין פני שכינה וכאילו עסוקין בכל המצוות, עכ"ל.
- יג. י"א קמא הוא הלבוש (סי' ח ס"א). וי"א בתרא הוא הב"ח (שם סק"ד) וכ"פ הגר"ז (שם). במשנה ברורה (סק"ק י) כתב בשו"א, ולא חילק בין תכלת ללבן. ושמא לא כתב דתכלת בפת"ח משום דלא נגע לדינא בזמנו.

- יא. גם על טלית שיש בה שני מינים אין לברך "על מצוות ציצית" (ל' רבים), כמו מי שכתב כן, שהרי מצוה אחת הן".
- יב. צריך להפריד חוטי התכלת מן הלבן. ולדעת הגר"א צריך גם להפריד כל חוט בפני עצמו, שלא יהיו מסובכין אחד בחבירו. ואפשר שאם חוטי הציצית מסובכין אחד בחבירו אין לברך עליהם. ולכתחילה יפרידם קודם ברכה¹⁰.

יד. פתיל תכלת (לקראת סוף פרט ה'). בענין שתכלת ולבן מצוה אחת, ראה ספר התכלת (עמ' צה).

טו. מ"ב וביה"ל (סי' ח ס"ז ובמ"ב ס"ק יח). ובחזו"א (סי' ג סק"ט) כתב דפשיטא שאין מעכב. שמעתי מהג"ר משה יאדלער (בעמח"ס מאור השבת), דאין נראה לאסור משום בורר בשבת, להפריד חוטי התכלת מן הלבן. [היינו כשאין מסובכין, ורוצה להצניע חוט התכלת].

פרק ב

סדר הקשירה

- א.** לוקח^ז שלשה חוטי לבן ואחד תכלת^י. ויש אומרים שנים לבן ושנים תכלת^י. ויש אומרים שלשה לבן ואחד חציו לבן וחציו תכלת^י.
- ב.** מצוה להקדים לבן לתכלת ולתוחבו בכנף תחילה, ואם הקדים תכלת ללבן יצא, אלא שחיסר מצוה. ויש אומרים שאין צריך^ז.
- ג.** סדר הכריכות עפ"ד הגר"א^{כא} (בביאורו לשו"ע סי' מ' ולרע"מ מהדו"ב פנחס רכ"ח ע"ב): בורך חוליא לבן וחוליא תכלת, לבן ותכלת וכו' ומסיים בלבן^{כב}. הפוחת לא

- מז.** בדעת הגר"א יש שהכריעו כדעה הראשונה (הגר"א טבגר במאמרו הנדפס בישורון. בכנף איש יהודי). ויש כדעה השלישית (והיה לכם לציצית התשס"ח עמ' סד). ויש שהסתפק (הלכות הגר"א ומנהגיו סי' ל). המקורות מהגר"א בענין, הם ביאורו בשו"ע (רי"ס יב) יהל אור (רע"מ מהדו"ב פנחס רכח ע"ב). ספרא דצניעותא (פ"ה).
- יז.** דעה זו מכוננת "דעת הראב"ד" (פ"א מהל' ציצית ה"ו). וכתבו כן גם המאירי (יבמות ד ע"ב). חכמי לונל (בשאלתם לרמב"ם). ריא"ז (הל' ציצית). ערוך בשם ר"ח (ערוך תכלת).
- יח.** דעה זו מכוננת "דעת התוס" (מנחות לח ע"א ד"ה התכלת). וכ"כ רגמ"ה (מנחות מא ע"ב). רש"י (שם). ר"ת (תוס' מנחות לח ע"ב ד"ה אלא). ר"י (עיין סמ"ג עשה כו בדין גרדומין). מהר"ם מרוטנבורג (שו"ת (פראג) ח"ד סי' תמד ע"ש). הרא"ש (סי' ו). טור (סי' יא). רבינו ירוחם (נתיב יט ח"ג עמ' קסט). מרדכי (ר"פ התכלת). יראים (סי' תא). עיטור (הל' ציצית). סמ"ק (מצוה לא). תוס' רבינו פרץ (ברכות ט ע"ב). רבינו יהונתן מלונל (הל' ציצית). פסקי רי"ד (הלכות ציצית). נימוקי יוסף (הל' ציצית). רשב"א (יבמות ד ע"ב). האגודה (פ' התכלת). [מתוך מאמרו של הרב ישראל כהן, והיה לכם לציצית, תש"ע]. ובתרגום יונתן (במדבר טו) כתב להדיא חוט אחד, דלא כתוס' וכ"א בכמה מדרשים.
- יט.** הרמב"ם (פ"א מהל' ציצית ה"ו). רבינו פרחיה (שבת כה ע"ב). וכ"א במדרש הגדול (במדבר טו, לח). וכן דעת המקובלים (עיין והיה לכם לציצית תשס"ח בארוכה). בחז"ל הוזכר בכ"מ ששבע מחוטי הציצית הם נגד דבר מסוים, והשמיני כנגד דבר אחר, ועיין משך חכמה סי' פ שלח).
- כ.** דעה ראשונה היא הבנת תוס' חיצונית ותוס' אחרות (שטמ"ק מנחות לח ע"א) ברש"י. ויש אומרים, זהו דעת עצמם. ויתכן שגם לרש"י למסקנת הסוגיא א"צ. וצ"ב.
- כא.** פשוט שא"א לקיים את כל השיטות. ובפנים כתבנו את דעת הגר"א המכריע שהרי בתראה הוא ורב תוקפ"י. את שאר הדעות כתבנו בהערות. והערה השתדלנו לכתוב את כל הדעות, אך לא את כל בעלי השמועה הרבים. ותמצאם בספר התכלת ובמאמרו של הרב יהודה ראק.
- כב.** בגמ' (מנחות לט ע"א), כשהוא מתחיל מתחיל בלבן וכשהוא מסיים מסיים בלבן. לפנינו הוא בחוליות. וי"א שמדובר על הכריכות, כריכה בלבן, בתכלת, וכו' ומסיים בלבן (דעת הרמב"ם והראב"ד פ"א ה"ז). ישנה מחלוקת נוספת, האם רק ההתחלה והסיום בלבן, וכל האמצע תכלת (רמב"ם שם). או לבן תכלת לבן תכלת וכו' לבן (ראב"ד שם). את"ל שמדובר על הכריכות שבתוך החוליות, יש אומרים שרק הכריכה הראשונה שבחוליא החוליא והאחרונה שבאחרונה (רמב"ם שם). וי"א שהראשון והאחרון שבכל חוליא (ראב"ד ע"ש).
- כג.** לשון הגמ' (שם). וי"א דמירי על מספר הכריכות שבתוך כל חוליא (ראב"ד שם). ומ"ש בגמ' (הובא בפנים), "וכמה שיעור חוליא, כדי שיכרוך וישנה וישלש", מדובר בבעלת שבע כריכות, והכוונה לשלוש התכלת שביניהם.
- כד.** גמ' (שם). עיין הערה קודמת.
- כה.** ויש אומרים שכל החוליות יהיו שלוש בין קשר לקשר [בשל י"ג], והאחרונה ארבע, [ובשל ז' הוא כמוזכר למעלה] (החינוך). וי"א שאחת ראשונה ושתיים אחרונות יהיו כל אחת מהם בין קשר לקשר [בשל ז'], ושאר

יפחות משבע, והמוסיף לא יוסיף על שלוש עשרה^כ. וכמה שיעור חוליא, כדי שיכרוך וישנה וישלש^כ.

ד. וקושר חמשה קשרים. ראשונה סמוך לכנף. אחרונה סמוך לגדיל. וצריכה חוליא האחרונה (הלבנה), שתהיה לברה בין קשר לקשר. ושאר החוליות, בציצית של שבע חוליות יהיו כל שנים בין קשר לקשר. ובציצית של שלוש עשרה, יהיו כל ארבע בין קשר לקשר^כ.

ה. הפוחת לא יפחות משבע [חוליות] כנגד שבעה רקיעים, והמוסיף לא יוסיף על שלוש עשרה כנגד שבעה רקיעין וששה אורין שביניהם (מנחות לט, א). לפיכך לא יעשה אלא או שבע או שלוש עשרה, אבל לא יפחות ולא יוסיף, שהרי אינו לא כנגד זה ולא כנגד זה^כ.

ו. נראה דאין חסרון בציצית של שבע חוליות משל שלוש עשרה^כ.

ז. כל קשר הוא קשר כפול^כ.

ח. אע"פ שמצווה להתחיל חוליא ראשונה בלבן, אם התחיל בתכלת כשר^כ.

ט. שכיח שכמתיישן הציצית ולוקח טלית חדשה מתיר חוטי התכלת מטלית הישנה, ונראה שמותר^ל. אבל יש לזהר בזה באופנים האסורים, היינו לטלית של אינו בר חיובא, או לטלית של שאר מינים דרבנן לפי דעות הפוסקים, וכן י"א שצריך להתיר כל הקשרים והכריכות ולא ינתקם מן הציצית^ל.

הארבע יהיו יחד בין קשר לקשר [וצ"ע ב"ג היאך] (רש"י מנחות לט ע"א). וי"א שחמישה קשרים זהו רק בזמן שאין התכלת מצוי, אבל בזמן שיש תכלת קושר על כל חוליא (האשכול הל' ציצית). וי"א שבזמן שהיה תכלת היו עושין שבעה קשרים כנגד שבעה רקיעים (שו"ת רדב"ז ח"ה עמ' פ"ד), וי"א שקושר רק סמוך לכנף ובשאר מרחיק מעט בין חוליא לחוליא (רמב"ם שם). לכל הדעות הנ"ל [חוץ מדעת הרמב"ם], הנאמר בגמ' (מנחות לח ע"ב) שצריך לקשור על כל חוליא וחוליא, היינו על כל לבן ותכלת (שם לט ע"א תור"ה לא).

כו. תוס' (פסחים קד ע"א ד"ה ומר).

כז. רב כהנא אמרה לו אשתו תצא לשוק ותמצא לנו רב מובהק... מיד יצא לשוק ומצא חכם מטיל ציצית בשבע חוליות (או"מ עמ' רנב). הגר"א (יהל אור, רע"מ פנחס רכח ע"ב) ביאר את הציצית בעלת שלוש עשרה חוליות עפ"י הסוד. וכנראה ישנו סוד אחר לציצית בעלת שבע חוליות.

כח. שו"ע (סי' יא סי"ד).

כט. שטמ"ק (מנחות לח ע"א).

ל. ואף שכתב המשנ"ב (סי' טו סק"ב) דכשמצויין לו חוטין אחרים נכון שלא להסיר, ונראה דהכא כיון שדמיה יקרין הו"ל כמי שאין מצוי.

לא. והחיי אדם מיקל בזה (מ"ב סי' טו ס"ק א, ג).

פרק ג סדר הצביעה

- א. עדיף לפצוע את החלזון בחייו, שיחא צבעו שקוף וצלול, שהרי במותו הוא מעכיר את צבעו. ומ"מ גם אם לא פצעוהו בחייו, אפשר בדוחק לצבוע בדמו^ל.
- ב. הדם שבו צובעין אינו דם חיותו, אלא צבע המופקד בו באיזה מקום^ל.
- ג. גוון הצבע מתחלף כצבעי הקשת^ל, וכשהוא סגול, יש להעמידו כנגד היום [נראה דר"ל השמש], והופך לצבע תכלת^ל.
- ד. אין צובעין תכלת אלא בצמר^ל. מצינו שבזמנם צבעו גיזת צמר ואחר כך טוו אותו, ויש מי שכתב דאף הצובע צמר טווי כשר. וראייתו נדחתה^ל.
- ה. יש מי שכתב שהלשמה בטוויה צריכה להיות לשם תכלת, ולא מועיל רק לשם ציצית^ל.
- ו. צריך לכבס את הצמר לפני הצביעה עד שיהיה נקי^ל.
- ז. מכניסים סממנים ליורה, וזהו לפי שהדם לבדו אינו נקלט יפה, הקילה תורה להכניס סממנים שיקלט יפה^ל. ויש אומרים שאין מכניסין^ל. ונהגו להכניס

לב. גמ' (שבת ע"א ע"א בדברי ר"י ע"ש). "שקוף" - כ"כ עפ"י הקבלה ב"תפוחי זהב" (בהקדמה). וכ"כ המדרש (משנת ר"א פ"ד) שהתכלת דומיה לספיר. ואע"ג שבגמ' (מנחות מב ע"ב) נזכר "דם חלזון", הרי כבר בתוס' (שבת ע"א ד"ה כ"י) איתא שאין הצביעה בדם ורק דם המופקד בו ראוי לצביעה, וא"כ אינו דומה לשאר הדם. (עיי' אבן האזל הל' כלי המקדש פ"א ה"ג). ונראה שהטעם שקראו לזה דם הוא משום שלא רצו לשנות מהמקובל [ומצאתי מי שכתב דמה שנקרא דם חלזון בצביעה החיצונית דאו"ה, מובן אחר שרואים בשרידים שנשארו צבע זהה לדם, ונבדק שהוא דם חלזון]. ומ"מ פעמים שקראו לזה "צבע" ולא דם (כמו בשבת ע"א ע"א).

לג. לז. (שבת ע"א ע"א ד"ה כ"י). במדרש (משנת ר"א פ"ד) איתא שהתכלת דומה לקשת - חומר נוזלי המתערב בתוך עצמו חייב להיות אחיד, ונראה שהכוונה שמתחלף בזמן וכמו שהוא במציאות.

לה. לז. (תרומה קמט ע"ב). החוות יאיר (מקור חיים סי' יח סק"ב) כתב ש"דם החלזון שבו צובעין" הוא סגול, ובמקו"א (סי' ט קיה"ל ס"ב) כתב שהצבע שבבגד הוא כחול. וא"כ כיון לזוה"ק הנ"ל.

לו. לז. (יבמות ד ע"ב). ראה בשו"ע (סי' יא) פסולי צמר בציצית. רחל בת עז צמרה פסול לתכלת (רמב"ם פ"ב ה"א).

לז. לשבת (פרק ז מ"ב) "הגוזז... והצובעו והטוהו". כמו"ק (יט ע"א) "וטוהו על יריכו תכלת לציצית". [ואף שפעמים כל החוטים נקראים תכלת, כאן י"א שהוא דווקא (עיי' ב"י סי' תקמה בשם הג"א)]. חזינן דצבעו קודם הטוויה. האדמו"ר מרדוין הוכיח משיטת הרמב"ם (פ"א ה"ו) שחצי חוט תכלת, שהצביעה אחר הטוויה. אך הרמב"ם בעצמו (בתשובה המובאת במגדל עוז שם) כתב, יש לו לטוות חוט אחד מקצתו תכלת ומקצתו לבן, עכ"ל. כמו"כ נראה שצבעו גיזה שלמה, ולא פסלו את כל היורה לצורך חוט אחד. והיינו לדעת מ"ד שאף אם הטעימה היתה לשמה פוסלת (ראה להלן).

לח. עיי' בארוכה והיה לכם לציצית (התשס"ט).

לט. רש"י (מנחות מב ע"ב). רמב"ם (פ"ב ה"ב).

סממנים שאין להם שום פעולה בגוון, וגם אינם נקלטים בצמר, אלא רק מחברים בין הצבע לבגד, לצאת ידי שניהם^{מב}.
 ח. לאומרים שיש להכניס סממנים, נראה שאין מעכב איזה מין הם^{מג}. יש אומרים שאם צבע בלא סממנים פסול^{מד}.
 ט. צריכה הצביעה שתהא לשמה, ואם צבעה שלא לשמה פסולה^{מה}. וצריך שיאמר בפירוש שצובע לשם ציזית, אבל בסתם פסול^{מז}. ויש להסתפק האם גם ההכנה לצביעה צריכה להיעשות לשמה^{מו}.
 י. טעמה (צבע בה מעט צמר לבדוק טיבה), פסלה. [ואצ"ל שהצמר עצמו פסול שנצבע שלא לשמה]. ואפילו כיון בטעימה לשם מצות ציזית פסול^{מז}. ויש אומרים שגם צביעה לשמה פוסלת לשאר היורה^{מז}.
 יא. ואלא כיצד יבדוק טיבה, יקח מעט מהצבע וישים בכלי אחר ויצבע בו מוך. [ויבדוק היאך עלתה הצביעה]. וזורק לכלי, ושופך את הצבע, ושורף המוך,

- מב.** תוס' (מנחות מב ע"ב ד"ה וסממנים). רמב"ם (פ"ב ה"ב). הגאונים (ר"ש בן חפני בהל' ציזית פ"א). רד"ק (במדבר טו, לח). סמ"ג (הל' ציזית) עי"ש. הטעם הוא מהנודע ביהודה (ריש מהדו"ק).
- מא.** רש"י (מנחות מב ע"ב). כתב שהסממנים שבגמ' הם לנקות הצמר. אמנם לגבי סממני המשכן (שבת מט ע"ב) כתב שהם לצבוע תכלת. (ועי"ש עוד עג ע"א). ובפשיטות י"ל דלא פליג שמכניסין סממנים, וכוננתו רק שאי"ז כוונת הגמ' במנחות.
- מב.** ואין נראה שיפסל רק מחמת שצבוע יותר מעולה, דהא רק זהו תפקיד הסממנים שמשמשים בהם היום.
- מג.** שהרי לגבי חלזון פירטו חז"ל הרבה, ובסממנים לא הזכירו כלל מהם רק אמרו ליתן סממנים, ואפילו שהשואל שם לא ידע כיצד צובעים. וכ"מ מלשון הרמב"ם (פ"ב ה"ב), ונותנים עמו סממנים "כמו" הקמוניא "וכיוצא בה", "כדרך שהצבעין עושין". ואפי' שהקמוניא לא הזכרה בגמ', למד זאת הרמב"ם מדרך הצבעין, וכן פירש הנוב"י הנ"ל את הרמב"ם, וז"ל: ורמז זה הרמב"ם שהטעם שנותנין בו סממנין, לפי שכן דרך הצובעין, ומסתמא גם התורה אמרה כן, עכ"ל.
- מד.** אגרות משה (יו"ד ח"ב סי' קלג). ופליג על הנוב"י הנ"ל.
- מה.** גמ' (מנחות מב ע"ב). רמב"ם (פ"ב ה"ג). ועיין פתחי שערים (סי' נו) וזרע אברהם (סי' פ) שנסתפקו אם יכול לצבוע פעם שנית לשמה. ובמגן גיבורים (שלה"ג סי' יא) כתב לאסור.
- מו.** ערוך השלחן (סי' ט ס"ו). וכתב שם דאפשר שאם מכוון בליבו כשר, אבל המשנ"ב (סי' יא סק"ב) לגבי עשיית הציזית כתב דיתכן שאף בדיעבד אין די במחשבה בלבד.
- מז.** עיין בארוכה והיה לכם לציזית (התשס"ט).
- מח.** גמ' (שם). ותוס' (ד"ה מה). כתב הקרבן אהרן (מצורע אות טו) דטעימה פוסלת גם ביורה, וכן דעת הרשב"א (שם), ודלא כר"ח ליינר שרצה לחלק בין טעימה מהיורה לבין טעימה מהביעתא, ותמוה.
- מט.** כן הבין התוס' (ד"ה משום) ברש"י. [והוא עצמו חלק עליון]. והח"ח (בליקוטי הלכות שם) רצה לדחוק ברש"י. בקובץ והיה לכם לציזית הסיק דרוב הראשונים ס"ל כהבנת התוס' ברש"י, וכ"ד הגר"א. ולפי הטעם שנתבאר במיוחס להרשב"א שהצביעה הראשונה נוטלת את עיקר הצבע, אין נפק"מ לשם מה נצבע. [ולטעם הרשב"א יש שכתבו (רח"ר) שאם רואה שלא נפגם כשר. [ונ"ל שא"א לעמוד ע"ד]].

שהרי לא נצבע לשמה^ז. נפל ליורה מעט מהצבע הפסול, פוסל לכל היורה,
ואין מועיל ביטול^ח.

יב. כתבו הפוסקים הגדרות רבות בדיוק דרגת הבהירות בגוון^{יב}. ויש מי שכתב
דזהו למצוה מן המובחר, ואף אם דבריהם דווקא, ע"מ לצאת ידי כולם
יצבע כהה, שהרי בכלל מאתים מנה. ויל"ע בדבריו^{יג}.

יג. כשחוט התכלת מתישן נעשה כחול – ירוק דומה לים, או אפילו ירוק דומה
לכרתי, ונראה שעדיין כשר לציצית. אבל אין זה מצוה מן המובחר^{יד}.

ג. גמ' ורש"י (מנחות מב ע"ב). רמב"ם (שם). יש שכתבו שהטעימה היא דין ולא אפשרות, והצמר הצבוע ראשון
יפסל גם אם צבעו שלא לשם נסיון, וראה בהערות הבאות אם יש דין גוון מסוים בתכלת. בגמ' נזכר ביעתא,
ופרש"י קליפת ביצה, וראיתי מי שכתב דלרש"י אפשר שהוא דוקא. אמנם עיין במעשה רקח על הרמב"ם שם
דרש"י יודה בזה להרמב"ם דכ כלי קטן מהני.

גא. כ"כ הערוך השלחן (סי' ט ס"ו) וכתב שנעלם ממנו הטעם, ועיין בטעם הדבר במרומי שדה להנצי"ב בסוגיא,
ובאור שמח (ציצית פ"א הי"א) ובשער"י להגרש"ש (ש"ג פי"ט), וכ"כ רוב האחרונים בדעת רש"י. אמנם
הרמב"ם לא הזכיר דין זה, ועיין בס' המפתח במקורות (עמ' צו), והח"ח (זבח תודה בליקו"ה) והנצי"ב (שם)
כתבו דנראה שהרמב"ם חולק ע"ז עי"ש ראייתם, וכן מגיה ומפרש בס' טהרת הקדש בדעת רש"י.

גב. תכלת דומה לים וים דומה לרקיע, ופרש"י דאינו דומה לרקיע אלא דומה לדומה (סוטה יז ע"א). תכלת דומה
לרקיע (במ"ר פי"ז, ה). פתוך מן הכוחל (רמב"ם פ"ב). דמות הרקיע הנראית לעין השמש בטהרתו של רקיע
(שם ועי' הגי' במהדור' רש"פ). מראה דומה למה שנראה ממראה הרקיע שהוא כחול טהור בין הכחול העמוק
והלובן (ר"א בהרמב"ם שמות כה, ד). ירוק (רש"י במדבר טו, לח). "נראין קרסים כלולאות ככוכבים ברקיע",
משמע שהיה כהה (מנחות צט ע"א). דומה לקלא אילן לגמרי, בלא שינוי כלל (עיין ב"מ סא ע"ב). כחול
ככוחל מראה השמים בראיית העין, והוא יותר בהיר מכחלות הכוחל (רבנו נתנאל בן ישעיה). אדום המעורב
יפה בכוחל (מהר"י קורקוס פ"ח מהל' כלי המקדש הי"ג). הצבע של כל הנראה ממרחק [צבע האופק] (עפ"י
רמב"ן במדבר טו, לח). כחול זך הדומה לצבע הענן הנדמה לעין שהוא צבע השמים (המספיק לעובדי השם
לר"א בהרמב"ם עמ' 273).

גג. יש להעיר על ההנחה שעודף צבע אינה פוסלת. שהרי אי"ז צבע נוסף על הצבע המקורי, אלא שמעולם לא
היה כאן צבע כשר. כמו"כ גם אם יתכן שהוא אכן צבוע בחומר כשר, אך הרי מראהו אינו כשר [ובמראה אין
שייך בכלל מאתים מנה]. ומראה פסול פוסל (ראה הערה הבאה).

עוד כתב, חז"ל נתנו גוונים מדויקים לכל דבר הקשור לגוון. [דם הנדה, טרפות, וכו']. וכאן לא נתנו הגדרה.
וא"כ א"צ לדייק בצבע. ולדבריו צ"ל שהגדרות הראשונים הם למצוה מן המובחר.

ונ"ל להוסיף בדבריו, שהרי חז"ל בעצמם כשכאו לדמות את הצבע לדבר אחר, הרי דימו בכל פעם לדברים
רחוקים זה מזה. וחזינן שגם להם היה התכלת בגוונים שונים ולא דייקו לעשותו דווקא בגוון מסוים. וז"ל,
תכלת דומה לים וים לרקיע (סוטה יז ע"א). דומה לים וים לעשבים (ירושלמי ברכות פ"א ה"ב). דומה
לעשבים ועשבים לאילנות (שוח"ט תהילים סופ"צ). דומה לאבן ספיר (משנת ר"א פי"ד). דומה לקשת (שם).
שחור (מדרש אגדה פ' שלח). דומה לרקיע (לקח טוב אסתר א, ו). קרוב לגוון כרתי (עיין ברכות ט ע"ב).
דברי חז"ל אלו ישנם הגדרות לכחול שחור ירוק ועוד. וא"כ ודאי ששינויי בהירות אינם מעכבים. [הכותב
הנ"ל הוא בספר לולאות תכלת (עמ' 250)].

ואפש"ל עוד עפמ"ש הרמ"ק (שער הגוונים ב, ג) שיש שני מראה תכלת כהה ובהיר, שכל גוון שנצבע יהיה
כשר. והרמ"ז (ברכות פ"א מ"ב) הוכיח מדעת רש"י (בברכות ט ע"ב) האומר שבגיזה צבועה ניתן לראות
חלקים בהירים וחלקים כהים משמע שאין מעכב. ועי"ז כתב הרדב"ז.

גד. שהרי חז"ל במקומות רבים כתבו עליו דומה לים, לעשבים, לכרתי, וכדו' (ראה הערה קודמת). ועיין רגמ"ה
(מנחות מא ע"ב) שאמוראים שמסרו את ציציותיהם לכובס כיסו את התכלת שלא ישנה את מראה התכלת,
ונראה שרק הגוונים שהוזכרו בחז"ל כשרים גם אם אינו כחול, אך גוונים אחרים פסולים. [וכעין כשרות
האתרוג שכשר בכמה גוונים, אך בשחור וירוק פסול]. אך זהו תמוה שיפסל מראה בתכלת, אחר שלא מצאנו
כן מפורש. או שהאמוראים הנ"ל לא רצו שישתנה, כדי שישאר נאה, וכמ"ש (שמות טו, ב) זה א-לי ואנהו,

פרק ד כשרות התכלת

- א. התכלת אינה ניקחת אלא מן המומחה, שמא צבעה שלא לשמה או מיוורה טעומה (עיין לעיל), ואין לה בדיקה אם כשרה היא¹¹. אם יודע המומחה שצריכה לשמה ושטעומה פסולה, אלא שאינו יודע שקלא אילן פסולה, בודקין אותה אם תכלת היא אם קלא אילן היא. מומחה ודאי שלקחו הימנו, ואירע שבדקה ונמצאת צבועה בקלא אילן, ג"כ פסולה¹².
- ב. כיצד היא הבדיקה, מביא בייסא וצריף, אלוס, מי תלתן ומי רגלים מתינוק בן ארבעים יום [ל"א שעברו עליהם ארבעים יום], ושורה התכלת בהם מערב עד בוקר. עמד בצבעו כשר. נפרד צבעו, מביא שאור קשה ואופהו בו, נשתנה לשבח כשר, נשתנה לקלא אילן ופסול.
- ויש אומרים, מביא תבן, ריר של שבלול ומי רגלים שנתחמצו ארבעים יום, ושורה התכלת בהם מעת לעת. עמד בצבעו כשר. דהה, לוקחין בצק של מי שעורין שמעפשיין אותו למורים ואופהו בו. דהה, פסול, ואם השחיר וכהה כשר¹³.
- ג. הלוקח טלית מצווייצת מן השוק, מישראל הרי היא בחזקתה¹⁴. מן הגוי, מן התגר כשרה, מן ההדיוט פסולה¹⁵. המוצא תכלת בשוק, אפילו מצא חוטין מופסקין פסולה. ואם שזורין כשרה¹⁶.

שפירשו חז"ל (שבת קלג ע"ב) התנאה לפניו במצוות, עשה לפניו ציצית נאה וכו'. ונראה דגם בזמנם לא החמירו להחליפו כשמתישן ונעשה ירוק, ועיין בברכות (ט ע"ב) בין תכלת לכרתי, וברש"י שם.

נה. גמ' ורש"י (מנחות מב ע"ב ומג ע"א). רמב"ם (פ"ב ה"ד). בענין חבר כתבו הגאונים (הל' ציצית לר"ש בן חפני פ"ט), שהוא מן המפורסמים לאנשי אמת ואמונה. וכע"ז בר"ן (ע"ז מ ע"א). ועיין במאירי (ע"ז לט ע"א), שכתב דחבר בעלמא צריך להיות גם נאמן למכירת תכלת בכשרות. ולפי הגמ' שם נראה שגם איפכא, וצ"ב [רק שחבר לטהרות ודאי לא שייך בימינו]. לגבי בתי הצביעה של ימינו, עיין להלן שהלוקח מתגר גוי כשרה, ופרש"י דתגר לא מרע חזקתיה. ונראה שתגר ישראל לא גרע מתגר גוי. ונראה שמאחר שהמנהג בזמנינו בחותם כשרות מחשש לזיופים וכדו', טוב יהיה אם ינהג כך גם בניד"ד.

נו. המקרה הראשון שהבדיקה פוסלת הוא מהתוס' (מנחות מג ע"א ד"ה מאי), והשני הוא מהרמב"ם. ונראה דפליגי רק בפרוש ההסוגיא, ולא לדינא. שו"ר דהשפ"א (מנחות מג ע"א) בדעת הרמב"ם ס"ל דגם אם נצבע ע"י מומחה צריך בדיקה לידע שהצבע נדבק לצמר, וזהו דלא כרש"י ותוס', אמנם להרדב"ז (שו"ת א' תכה) דם להרמב"ם א"צ בדיקה. [בימינו הבדיקות אינם מדהים אף קלא אילן, ואם כן איננו יודעים את הבדיקה].

נז. הבדיקה הראשונה היא דעת רש"י (שם). השנייה היא דעת הרמב"ם (פ"ב ה"ה). אם עמד בעיניו בבדיקה השניה, עיין רדב"ז (ח"א סי' א' תכה).

נח. וביאר הנימוקי יוסף דבחזקתה שכשרה, [והב"ח (רי"ס כ) חלק עליו ופירש דבחזקתה היינו בחזקת המוכר, ואם מוחזק לכשרות כשרה ומוחזק לפסלות פסולה], ולהנ"י ביאר הישר וטוב דרוב מצויין אצל ציצית מומחין הן, (וכמ"ש התוס' מב ע"ב ד"ה ואין). ובאחרונים ביארו באופנים נוספים.

- ד. אשת חבר כחבר, ונאמנת על התכלת^{סא}. הצר שמוכרין בה תכלת, הרי היא בחזקתה עד שתיפסל^{סב}. נתחלפו הבעלים פסולה^{סג}. ויש אומרים שמדובר בפונדק שרגילים הסוחרים להביא לשם תכלת^{סד}.
- ה. מוכרי תכלת אמרו חכמים (פסחים ג, ב) שאין רואין סימן ברכה אא"כ עוסקין לשמה. אם יהדר לדקדק לקנותה רק ממומחה ולא יסמוך על הבדיקה, יצליח בעסקיו^{סה}.
- ו. המפקיד תכלת אצל הגוי, הרי זו פסולה שמא החליפה. אם היתה בכלי, והיה התום בשני חותמות חותם בתוך חותם, כשרה. ואף לכתחילה מותר לעשות כן. בחותם אחד פסולה^{סו}.
- ז. יש אומרים שזהו בשולח שאין הגוי ירא ממנו, לפי שאינו עתיד לראות עוד חותמו. אבל במפקיד כשרה. ואפילו בשולח אם אמר לגוי שמודיע לחבירו, כשר ואפילו לא הודיעו. ולכתחילה יודיעו גם בשני חותמות, שיוכל חברו לבודקם^{סז}.
- ח. יש אומרים שכל זה בישראל חשוד הסבור שיאמינוהו ואין מתיירא להחליף, אבל בגוי מועיל בחותם אחד. ובדיעבד יש לסמוך על זה^{סח}. שאר דיני חותם בתוך חותם מבוארים בשו"ע (יו"ד סי' קיח).

- נב.** גמ' (מנחות מג ע"ב). רמב"ם (פ"ב ה"ז). שו"ע (סי' כ ס"א). כתב הרמ"א דצריך שיאמר הגוי שקנאה מישראל. ועי"ש במשנ"ב (סק"ג) בשם הלבוש דא"צ שיאמר שקנאה דוקא מנאמן, והיה סתם ישראל, ועי"ז משכ"ב בדעת הרמ"א.
- ס.** כן דעת הרמב"ם אחר שחזר בו בתשובה (בפ"ז ס"ז ומגדל עוז). וכ"כ הערוך השלחן (סי' ט ס"א). ובדעת הראב"ד, עיין רש"ש (עירובין צו ע"ב) האם במופסקין כשרה.
- וכתב** הב"י (סוף סי' כ) שנראית דעתו שהיינו דוקא בתכלת, א"נ לישנא דגמ' (שם) נקט. ועיין במס' חולין (צה ע"ב) לגבי מי שאבד לו תכלת ומצאה דצריך סימן או טביעות עיינא, [ועי"ש בתוס' דא"צ טביעות עינא גמור], ונראה דלא איירי באופנים הנ"ל, שאף המוצא בשוק כשרה.
- סא.** גמ' (ע"ז לט ע"א). וצ"ע דהא איתא עוד שם דאשת ע"ה שנשאת לחבר, צריכה לקבל על עצמה דברי חברות. ועיין רש"י (בכורות ל ע"ב ד"ה צריכין).
- סב.** גמ' (שם). וברמב"ם (שם) גריס "שתחשד". ועיין פרש"י (בבכורות ל ע"ב) שהפסול הוא שימכרו בה קלא אילן בחזקת תכלת.
- סג.** ערוך השלחן (סי' ט ס"א), וכ"כ הריטב"א (ע"ז שם) ולא מטעמיה.
- סד.** ריטב"א הנ"ל בשם הרמ"ה.
- סה.** גמרא (מנחות מג ע"א) ונימוקי יוסף שם וקרא אורה.
- סו.** גמ' (ע"ז לט ע"א וע"ב) רמב"ם (פ"ב ה"ז), עם הוספה [שהוא לכתחילה] מהש"ך (יו"ד סי' קיח סק"ג).
- סז.** שו"ע (יו"ד סי' קיח ס"א). וש"ך (ס"ק טו).
- סח.** רמ"א וט"ז (שם). בביאור גדר חשוד, לדעת הש"ך (ס"ק טז) הכוונה בחשוד להחליף. ועיין ט"ז (סק"ב).

נספח

בירור מהות וחיי החלזון והתכלת עפ"י חז"ל ורבותינו הראשונים והאחרונים

גופו

הוא בעל קונכייה קשה^{עא}, בשרו עצמו רך כתולעת^{עב}, עם דמיון במעט לנחש^{עג}. דומה לשאר החלזונות באשפה שביבשה^{עד}, הוא

חלזון התכלת הוא בעל חי ימי^ט, טמא האסור באכילה^ט.

^{עא} במדרש (שמו"ר נא, ח ועוד כ-10 מקומות): "כחלזון הזה שכל זמן שהוא גדל נרתיקו גדל עמו". הרי שהוא בעל נרתיק. רש"י (דברים ח, ד) מעתיק "חומט". ראשונים אחרים העתיקו "שבלול". גם היעב"ץ בסידורו (פ' ציצית) כ' "חומט". הרי ששלשתם אחד. את שלשתם תירגם רש"י ל"לימצא" וכדו' (ויקרא יא, ל. שבת עז ע"ב. חגיגה יא ע"א. ע"ז כח ע"א. חולין קכב ע"ב). התרגום מצרפתית: חלזון בעל נרתיק.

וכן מבואר להדיא ברמב"ם: "חלזון, והוא כעין צדף עשוי מברזל, נועלין בו את הדלתות. ואותו הצדף הוא בעל חי הימי הנקרא חלזון" (כלים פי"ב מ"א, מהדו' קאפח) ונבחיבורו כ' (ציצית פ"ב ה"ב) "והוא דג". דג שייך לגמרי בבעל קונכייה וכמ"ש להדיא באב"ע (תהילים נח, ט): "שבלול, והוא כדמות דג במים". יש לציין שהאדמו"ר מראדזין (ספרי התכלת לראדזין עמ' כז), סבר כך לגמרי אך חזר בו לאחר שנפגש עם הדיונון וראה שאינו כך "...אולם השתא הכא אחר שזכיתי לראותו ראיתי...שלאו מינא דצב הוא..." (שם עמ' מז).

^{עב} סנהדרין צא ע"א ברש"י. הפלאה שבערכין ערך חלזון. עי' "התכלת" עמ' 34 ו"תולעת" הכוונה לדבר רך ועדין. עי' מו"ק טז סוע"ב ובר"ח.

^{עג} ספרי התכלת לראדזין עמ' כז עיין הוכחתו ויש להזכיר שרבים חלקו על כך וא"כ אינו מוכרח. ^{עד} ר"ן שבת קז ע"א. כע"ז ריטב"א (גולדשטיין) שבת עה ע"א.

^ט שבת כו ע"א. עה ע"א. מגילה ו ע"א. ראה עוד רמב"ם, ר"ש, הרא"ש ורע"ב כלים פי"ב מ"א. מאירי שבת עג ע"ב. רדב"ז סי' תרפה (מטעם הפשטות בפרט זה קיצרנו).

"המבי"ט בהקדמתו לפ' שירה. מצו"ד (הרדב"ז) טעמי המצוות א - ב. נוב"י תניינא או"ח סי' ג. חת"ס יו"ד מי' רע"ו. קול גדול (מהר"ם אבן חביב) סי' ס"ה. ועוד רבים וחוף משו"ת בשמים ראש (סי' רמד) שהזדייף ע"י המשכילים ימ"ש.

לגבי "מין המותר בפוך" עיין קובץ תשובות (הגרי"ש אלישיב) עמ' יד-יח. "התכלת" עמ' 63-68. לולאות תכלת עמ' 205-181. והיה לכם לציצית (תשס"ח) עמ' לב-מ. ספרי התכלת לראדזין עמ' מח-נב ועמ' רסז רפב.

הצבע האמיתי ורק הים גורם לו להראות כך^{ע"ה}.

איבריו

יש לו עצמות וגידים^{ט"ו}, אך אין לו איברים היוצאים את קונכייתו האטומה^ג.

חיו

מטבעו הוא חי לא פחות משה חודשים^א, בהם גם קונכייתו ממשיכה לגדול^ב.

הימצאותו

הוא חי בעיקר בחופי צור וחיפה^ב. אינו חי במים מתוקים^ג. הוא כתקוע בקרקעית הים עם "שורש", אינו שט או שוחה במי הים אלא רק נע באיטיות על פני קרקעית הים^ד.

^{ע"ה}הוכיח האדמו"ר מראדזין מרש"י (חולין פט ע"א) שהים גורם לצבעו. ולפי"ז יתכן שאפשר להוסיף שרק כשהוא בים הוא נראה כך, אבל אני מוכרח.

^{ט"ו}ע' בארוכה בלולאות תכלת עמ' 161-162 בשם הגר"ח קנייבסקי שליט"א. התכלת בישראל פ"ה ס"ה. ספרי התכלת לראדזין עמ' כ"ד כ"ו והמקור הוא בירושלמי שבת פ"א ה"ג, יש שפי' שנאמר בתמיה ודבריו תמוהים מאוד. עי' במקורות הנ"ל.

^גר"ן שבת ק"ז ע"א כע"ז ריטב"א (גולדשטיין) שבת ע"ה ע"א.

^אהמקור שוה להנ"ל, לגבי גידים ועצמות.

^במדרש בכ"מ. ראה הע' שלישיית.

^גשבת כו ע"א. והאריך בזה היעב"ץ (מטפחת ספרים פ"ד) שאין דברי הזוהר (בשלה מח ע"ב) שהוא מים כנרת ע"ד הנגלה אלא ע"פ הסוד. וע"ע בארוכה בספרי התכלת לראדזין ובלולאות תכלת. כמו"כ מש"כ הרמב"ם (ציצית פ"ב ה"ב) שהוא מים המלה, מצאתי שהעירו רבים שדרכו לקרוא לים התיכון ים המלח. ובביאור דבריו ראיתי שכתבו דר"ל שאין החלזון חי במים מתוקים.

^דעי' הע' קודמת.

^המדרש תלפיות ענף חוקים ח. הרמ"ע מפאנו מאמר צבאות ה' ח"ב אות יב-טו. עי' ראב"ד פי'

מסולסל כסליל^{ע"ה}. כללות גופו (על אף הסלסול הפנימי) כצללית דיוקן הדג^{ט"ו}. צבע קונכייתו נראה תרכיז (כחול ירוק)^{ט"ז}, אך אינו

^{ט"ב}בכלים (פי"ב מ"א) הזוכר "חלזון". הכוונה אל מתלה (מפרשים). בספרי התכלת לראדזין (עמ' כז) איתא שהכוונה אל פרט מגופו קשה: א. משמע במפרשים שהוא כלי בדמותו ולא גופו. ב. משמע כנ"ל שהכוונה אל כללותו ולא לפרט ממנו (ועי"ש עמ' רפג וצ"ע ע"ז מאי אהני כאן דלמאי צריך כלל) עפ"י הנ"ל הכוונה אל מתלה בדמות מבנה החלזון וכמו משמעות חלזון בעברית שהכוונה אל דמות מסולסלת וכן מבואר להדיא בערוך ערך חלזון שהוא מסולסל ע"פ ציור שני כ"י (מובאים ב"התכלת" עמ' 36. כליל תכלת עמ' שיח. לולאות תכלת עמ' 93. עיין גם במוסף הערוך).

^{ט"ז}במנחות (מד ע"א) "ברייתו דומה לדג". קשה דבלא"ה כ"מ שבים דג הוא (הגר"א בא"ר כלים פ"י מ"א) ואין לומר דהכוונה אל כל פרטי גופו של "דג" רגיל דא"כ הרי הקונכייה לעולם ל"ה דומה לדג אלא שהכוונה לתבנית (צורת) דיוקן "דג" רגיל [וברש"י פי' תבנית דיוקנו. וברגמ"ה כ' להדיא "ברייתו צורתו!"]. והיינו שצורת צללית הקונכייה תהיה כצללית דג (עי' שרטוט לסלסול עם צללית דג, לולאות תכלת עמ' 135).

^{ט"ז}במנחות (מד ע"א): "גופו דומה לים". בראשונים (רש"י. רמב"ם ציצית פ"ב ה"ב. המנהיג וסמ"ג הלכות ציצית) ובמס' ציצית ("דומה לשמים" ששייך רק בגוון) משמע שהכוונה לגוון.

הברייתא במנחות הוא: "ת"ר, גופו דומה לים, וברייתו דומה לדג ועולה אחד לשבעים שנה ובדמו צובעין תכלת לפיכך דמיו יקרין". (כל פרט ביארנו בערכו). ידוע שהיה אז כשלשה חלזונות צובעים ולפי"ז הכוונה שרק חלזון מסוים מביניהם כשר לתכלת ששלשת הסימנים שייכים רק בו וארגמן קהה קוצים היה היחיד מביניהם שצבעו תרכיז והיחיד שצלליתו כדג והיחיד שעלה א' לע' שנה (הסימן "עולה" וכו' שייך רק בכשר. שו"ת רדב"ז סי' תרפה, ועיין ע"ז בתרגום יונתן דברים לגיט שמדובר בחלזון הכשר). והיחיד שבדמו צבעו תכלת (השניים האחרים שמשו לצביעת ארגמן מצד נוחותם).

הצידה

כדי לצוד אותו חובה להשתמש ברשתות^צ.

מיקום הצבע ואפשרות השגתו

הצבע שבו אינו דם הנפש דם חיותו הזורם בעורקיו, אלא נוזל המופקד בבלוטה מסוימת^צ שכדי להשיגו צריך לפצוע את הקונכייה בפטיש או באבן^ח. את הבלוטה עצמה [במקרה שהפטישו ממנו את הקונכייה בלי לפצוע אותו], די לדחוק בידיו כדי להפיק ממנה את הנוזל הצובע^צ.

טיב הצבע

אם פוצעים אותו עוד בחייו צבעו צלול ושקוף^צ נטול גוון כמים^ח. אך אם רק לאחר שמת צבעו עכור^צ. בכל זאת בדוחק עוד

ציצית "אחת לז" משמע שהמספר ל"ד ועי' ספרי התכלת לראדזין עמ' ג-ד ועמ' שפז.

^אאיתא בראשונים שעלה לנחלת זבולון והיו מלקטין ומוכרין ועכשיו אינו עולה (רדב"ז סי' תרפה).

^בשבת כו ע"א. עד ע"ב. עי' ספרי התכלת לראדזין עמ' ג-ד ועמ' קלו.

^גשבת עד ע"ב ורש"י.

^דשבת עה ע"א תוד"ה כי.

^ההפוצע חלזון (שבת עה ע"א) וכן (שבת קכב ע"ב) קורנס לפצע אגוזים ועי' הע' 3.

^וברש"י (שבת עה ע"א): "דוחקו בידיו שיצא דמו" וכ' בס' ההשלמה דקאי על הבשר. והיכא שלא פצע את הקונכייה.

^זשבת עה ע"א.

^חתפוחי זהב בהקדמה עמ' יד. וכן במדרש (משדר"א פי"ד) תכלת דומה לספיר. וכמ"ש תוס' (שבת עה ע"א ד"ה כי) שרק נוזל מסוים בו ראוי לצביעה, א"כ אינו צ"ל "דם", ואע"פ שבגמ' (מנחות מב ע"ב) הוזכר כן (עיין אבל האזל כלי המקדש פ"א ה"ג). ומשום שהמקובל בעולם בזמנם לקרוא לזה דם, לא ראו חז"ל צרוך לשנות. ומ"מ חז"ל גם קראו לזה פעמים "צבע" ולא דם (כבשבת עה ע"א).

^צשבת שם.

בתקופות מסוימות הוא חופר בקרקעית הים ומטמין את עצמו שם^ט. אם הוציאו אותו מהמים הוא יכול לחיות מעט ביבשה, שם הוא ניצוד ועומד^ט, אבל אינו גדל שם כלל^ח.

"עולה"

היה עולה ליבשה מהים^ט פעם במספר שנים^צ, כיום כבר אינו עולה^א. בכל זאת, תמיד ניתן לצוד אותו מתוך הים^ב.

לספר יצירה נתיב ח. ועפ"ז יובן ד' הירושלמי שאין חייבים בחלזון משום צידה. אבל לפי הבבלי (שבת עה ע"א) חייב שאף שאם היה בתוך הים והיה מוצאו יוכל להוציאו בלא צידה, מ"מ כיון שעכשיו אי"ז באפשרויותינו והדרך היחידה להשיגו היא בצידה רגילה, נקרא צידה, וכמ"ש התורי"ד חגיגה יא, לגבי אישות.

^טספר הקנה הלכות ציצית. ספורנו ועוד מפרשים דברים לג, יט.

^ירדב"ז סי' תרפה. ס' הקנה הלכות ציצית. ועי' תורי"ד (חגיגה יא ע"א) שיבשתי ניצוד ועומד, כ"ש בניד"ד בימי שעלה ליבשה.

^{יא}מאירי שבת עג ע"ב: "חלזון גדל בים ולא בארץ כלל". ועי' שו"ת מהרש"ם ח"ה סי' לה. מעשה רוקח על רמב"ם ציצית פ"ב ה"ב. קרבן נתנאל המובא בהערה הבאה.

^{יב}רש"י במגילה ו ע"א ובסנהדרין צא ע"א. רדב"ז סי' תרפה. ברש"י מנחות מד ע"א "עולה מן הארץ" אבל בגליון הש"ס מכת"ק הגרעק"א (עוז והדר) תיקן "עולה על הארץ". וכ"כ בקרבן נתנאל (ביצה מח ע"א לדפי הרא"ש ס"ק ה) שהוא ט"ס וצ"ל על הארץ. וביעב"ץ ביאר, מן הארץ מקרקע הים.

^{יג}במנחות מד ע"א "שבעים שנה" ועי' בכורות ח ע"א שנחש מוליד אחר ז' ובתענית כג ע"א שחרוב טוען אחר ע' וחזינן דהמציאות ל"ה א"כ המספר רמז לח"ן וכמ"ש הרמח"ל במאמר האגדות ד"ה והנה א'.

יש שהוכיחו כן (התכלת עמ' 38. עי' התכלת בישראל פ"ה ס"ג) מהגירסא המקבילה במס'

התהליך

הנוזל השקוף לא נותר בצבעו נטול הגוון, חולפים עליו מספר צבעים (גווני הקשת)³¹ עד שיתייצב על הצבע הסגול, כשמכניסים אותו ביורה יוצא ממנו החלק האדום³² והוא נשאר כחול³³. כמות ניכרת מתמיסת הנוזל

ראוי לצביעה³⁴. כשהוא מת הוא רוקק את הצבע דרך פיו³⁵.

³¹במשנת ר"א (פרשה יד), תכלת דומה לקשת גוון הקשת אינו אחיד וא"כ הכוונה שהתכלת אינו אחיד, לא יתכן שתמיד אינו אחיד שהרי הוא כחול (עי' הע' הבאה) א"כ הכוונה שבתהליך משקוף לכחול מתחלף דרך צבעי הקשת ויש שהוכיח כן מדימוי התכלת לגונים רבים (ירושלמי ברכות פ"א ה"ב).

³²זהר תרומה קמט ע"ב ועי' גם מקור חיים (לבעל חוות יאיר) סי' יח ס"ב וכן סי' ט ס"ב.
³³בלולאות תכלת עמ' 245–207 הביא כ-60 ראשונים ואחרונים שהזכירו עליו שהוא כחול. לא נתמקד בהם מכיון שזהו המסורה הברורה. נתמקד ב-2 הקושיות:

רש"י (במדבר טו, לח. ברכות ט' ע"ב. שמות כה, ד) כ' "ירוק" אך מצאנו ברש"י (ברכות כב ע"ב. נז ע"ב) שקורא לכחול "ירוק" וכן צ"ל דהרי רש"י בעצמו כתב דתכלת הוה כדמות רקיע המשחיר (במדבר ט"ו-מ"א). עי' גם הע' 32 שיש שפי' שהוא יורק את הנוזל. לגבי "תכלת דומה לים וים לעשבים ועשבים לרקיע" (ירושלמי ברכות פ"א ה"ב) תיקנו הגר"א וים דומה לרקיע וכגירסת הבבלי במנחות מ"ג ע"ב ולגירסת הקודמת ק' שים דומה לרקיע שפיר יותר מאשר עשבים לרקיע וכן יותר מים לעשבים ואמאי נקט כלל עשבים וע' סוף הע' 133.

הרמב"ם (ציצית פ"ב ה"ב) כ' "שחור". קשה: א. לא יתכן שהרמב"ם חולק על כל הפוסקים. ב. הרמב"ם בעצמו (ברכות פ"א מ"ב. כלאיים פ"ט מ"א) לעז: כחול. ג. הרמב"ם שם (ה"א) כותב על גונו "כפתוך שבכוחל וזוהי דמות הרקיע הנראית לעין בטהרו של רקיע" ובפ"א ה"ב כ' "כעין הרקיע" ויש שתירץ שמערב סממנים. אך זה לא הוזכר כלל וגם נוגד את ההלכה. (הסממנים אינם משפיעים על הצבע ואסורים להשפיע. הם רק גורמים לצבע להיקלט טוב בבגד. עי' שו"ת נוב"י

³⁴שם "אר"י כשפצעו מת", משמע שבדוחק ראוי.
³⁵באר מים חיים (אחי המהר"ל) במדבר טו לח והוספנו "כשמת" כי בחייו צריך לפוצעו להשיג את צבעו].

מהצבעים הכי עמידים הקיימים בטבע^{קיא}, וכל שאר החומרים הצובעים, אינם עמידים בבגד כמותו^{קיב}, ועל כן, כשאיננו, אין לו תחליף^{קיד}. אך מ"מ כשמתיישן שייך בו שינוי בגוון^{קיד}.

הגוון

גווןו כחול^{קטו}, כגוון קלא האילן (אינדיגו^{קטז}), ובראייה לא יתכן כלל להבחין ביניהם^{קז}.

חשיבותו

התכלת שימשה גם לצביעת בגדי המלכות^{קיח}, ומחירה היה גבוה מאד^{קיט}.

היעלמותו

היא נאסרה בימי האמוראים^{קיב}, על ידי המלכות^{קכא}. בכל זאת היתה מצויה ליחידים,

ציצית פ"ב ה"א), שבגדי כהונה אי"צ תכלת מחלזון. ובכלל רימוני המעיל אינם תכלת (כנזכר בשמות כח, לג), ויורדים בציפון, ואין הכרח שהכוונה למעיל.

^{קיא} עי' היטב רמב"ם ציצית פ"ב ה"א.
^{קיב} שם ה"ד.

^{קיג} פהמ"ש להרמב"ם מנחות פ"ד מ"א.

^{קיד} היינו בלא דהייה או בהירות (נטייה ללובן). ראה רגמ"ה מנחות מא ע"ב, וראה הלכות תכלת ספ"ג.

^{קטו} ר' לעיל.

^{קטז} ערוך ערך קלא אילן. לעוד מס' מקורות גבוה עי' לולאות תכלת עמ' 235-240.

^{קטז} מנחות מג ע"ב. מד ע"א.

^{קיח} שבת כו ע"א [ועיין היטב ברש"י] רמב"ן שמות כח, ב. בערוך (ערך תכלת) איתא שהוא "מובחר שבגלימא" בב"ר (צא, יא) איתא שהוא מ"דברים המזמרים בעולם".

^{קיט} מנחות מג ע"ב. שם מד ע"א. מגילה ו ע"א ורש"י. ועוד רבים.

^{קכ} סנהדרין יב ע"א, לפירוש רש"י (ועיין ר"ח והערוך).

^{קכא} שם.

למראית עין נראית כשחור^{קה}. ניתן לצבועו בגוון כחול כהה וגם כחול בהיר^{קי}

הצביעה

על איכות הנוזל לצביעה, לא ניתן לדעת כל עוד לא נצבע בבגד^{קיז}. [בשעת הצביעה, ניתן לחוש בריח רע הנוסף מהצבע^{קח}]. הצבע לא נקלט היטב בפשתן, רק בצמר^{קט}.

חוזק הצבע

בגד הצבוע תכלת, אינו דוהה, גם על ידי חומרי כביסה חריפים^{קי}. צבע התכלת, הוא

מהדו"ק או"ח סי' א') התירוץ פשוט וברור שכשהתמיסה בכמות ניכרת שהוא כחול עמוק הנראה כשחור. וכ"כ ה"ר עמרם אופמן מו"ץ עדה"ח (במכתבו ללולאות תכלת).

[יש שתירצו עפ"י דברי המדרש (במ"ר ב,ז) והרמב"ם בעצמו (שחיטה פ"ז הי"ט). "שחור ככוחל"ן ועי' התכלת בישראל פ"ה ס"ח.

^{קי} עי' הע' קודמת.

^{קי} רדב"ז ח"ה סי' א' תכ"א. הרמ"ק בשער הגוונים ב-ג. וע' רש"י ברכות ט' ע"ב ומה שהקשו עליו בתוס' ד"ה אלא.

^{קי} מנחות מב ע"ב ורש"י. יתכן שזה משום שהוא נראה שחור עי' לעיל.

^{קי} פרט זה (בלבד) אינו מוכרח, וע"כ סגרנו אותו] ברש"י (שבת צ' ע"א): "ריח רע. כו: ארגמן. צבע שצובעין בו ארגמן וטעמא לא איתפרש ול"נ שגם הוא ראוי להריח". זאת על בסיס ההנחה שתכלת וארגמן הופקו מאותו חלזון [עי' ע"כ התכלת בישראל פר' א - ב].

^{קי} חינוך מצווה שפו.

^{קי} מנחות מד רע"א.

האדמו"ר מראדזין (ספרי התכלת לראדזין עמ' מד, ועמ' רמה) הוכיח מהתוס' (זבחים צה ע"א ד"ה יהא) שצבע בגדי כהונה יורד ב"ציפון" אך לא יתכן כלל שהרי אף קלא אילן החלש מתכלת (מנחות שם) אינו יורד בציפון (ב"ק צג ע"ב) כ"ש תכלת וכ"כ להדיא בים של שלמה (ב"ק שם) שתכלת ק"ו מקלא אילן ולא עבר בציפון. א"כ צ"ל שדעת התוס' כדעת הרמב"ם (ראה מפרשי הרמב"ם (בן ידיד, מרכבת המשנה ואור הישר)

מתאריז

את התכלת והחלזון תיארו חכמי היונים והרומאים בספריהם^{קכח}.

שמו בלועזית

התכלת כונתה בלע"ז "פורפורא"^{קכט} [או כל מילה הנגזרת ממנה], ונקראה גם טריון^{קל}.

עוד בימי רבנן סבוראי^{קכב}, עד שנעלמה^{קכג}. היא פסקה גם מלבישה מלכותית, ונשכחה גם מעולם המדע, אך לא חלפה כליל מהעולם^{קכד}.

[בכל זאת, על ידי בירור וחיפוש, ניתן לחזור ולמוצאה^{קכה}, ולקיים את מצוות תכלת^{קכו}. לפני ביאת הגואל, היא תגלה שוב^{קכז}].

^{קכב}במנחות (מד ע"א): "מר ממשכי אייתי תכלת בשני רב אחאי" בתוס' (זבחים קב ע"א ד"ה פריך) שר"א היה מרבנן סבוראי מחבר השאלות ויש חולקים (שם).

^{קכג}בשו"ת הגאונים (שערי תשובה סי' קנט) משמע שבזמן רב שר שלום כבר לא היה והיינו כמאה שנה אח"כ.

^{קכד}במד"ר ותנחומא (סו"פ שלח) "נגנו התכלת" והוא כמ"ש תוס' (שבת כ ע"ב ד"ה אנן. חולין פב ע"ב ד"ה בזוגיתא. ב"מ כט ע"ב ד"ה בזוכיתא). שנגנו ונתבטל הוא "שאינו מצוי כ"כ כבזמן הבית". וכמו שמצאנו שעד סוף האמוראים לבשו תכלת (מנחות מג ע"ב) וצבעו תכלת (שם מב ע"ב). [ובפירוש העץ יוסף על מדרש רבה שם (הנדמ"ח) פירש שהוא כמ"ש רש"י (פסחים סב ע"א) שנגנו ר"ל נשתכח ולפי"ז יתכן גם שהוא הוספה מאוחרת במדרשים אך בכ"ז בזמן הבית התכלת היתה יותר מצויה ויתכן משום שהחלזון היה עולה ע"י שעה"כ ו ע"א אך ודאי שלא בטלה המצווה שלא מצאנו לזה שום מקום בש"ס ועי' בארוכה לולאות תכלת עמ' 59-35. ובעץ יוסף הנדמ"ח (וגשל) על המד"ר ביאר ע"פ רש"י בפסחים סו ע"א שנגנו פירושו נשתכח.

^{קכה}מהרי"ל החדשות סי' ה ס"ב. ס' המידות (המגיד מדובנא) שער הדעת פט"ז. המהרש"ם בצוואתו. שו"ת חמדת שלמה אה"ע תקע, ט, כג. ברית אברהם אה"ע סי' מו. עי' רדב"ז סי' תרפה (הרשימה מלולאות תכלת עמ' 17-13 עיי"ש עוד).

^{קכו}שם.

^{קכז}ספרי התכלת לראדזין עמ' תי"ד מקבלה בכתב בעמ' קל"ח- קמ"א הוא מביא לזאת הוכחות וראיות שונות. ועי' מחנה דן (ר' שמשון מאוסטרופולי) עמ' רצה מובא בלולאות תכלת

עמ' 48. ועיין מכתב הגר"ע אופמן ללולאות תכלת.

^{קכח}מטפחת סופרים (היעב"ץ) פרק ד עמ' 22-23. ^{קכט}ראבי"ה ברכות סי' כה שלטי הגיבורים (מנטובה שע"ב) פ' ע"ט. מוסף הערוך ערך פורפירא. מקור חיים (ב' החוות יאיר) סי' יח. תורה תמימה במדבר טו הע' קיח. תועפות ראם על היראים סי' תא ס"ק יז. עי' תפארת ישראל בהקדמתו לסדר מועד קופת רוכלים וע"ע פרקי דר"א פרק נ וכן אסתר רבה י"ב. ילקו"ש אסתר, תתנ"ט. ועי' ריקאנטי שמות כח לענין המעיל (ע"ש). ויצוין כי האפשרות הקלה והמהירה ביותר לזהות את החלזון בו השתמשו רבותינו לצבוע את ציציותיהם היא ע"פ שמו של הצבעו. ^{קל}ערוך ערך טריון.